

KELI ANTANO BARANAUSKO CHARAKTERISTIKOS BRUOŽAI

Anykščių šilelio autorius, nuo kurio mirties š[į, 1947,] m. lapkričio 26 d. sukaks 45 metai, neabejotinai yra pačių žymiųjų mūsų senesniosios literatūros vardų eilėje. Betgi Baranauskas ne tik poetas. Savo laiku jis buvo plačiai išgarsėjęs kaip lietuvių kalbininkas ir buvo tikras autoritetas toje srityje. Jis ir matematikos mėgėjas. Jis ir aukštas Lietuvos Bažnyčios pareigūnas – vyskupas. Jo asmenybė, kad ir ne visada patraukli ir simpatinga, yra stipri ir įdomi.

Jo charakteristikos bruožai gražiai išryškėja sugretinus jį su kitais dviem minėtiniais XIX a. lietuvių vyskupais: su Juozu Arnulfu Giedraičiu, amžiaus pradžios žemaičių lietuviškojo sąjūdžio dalyviu ir rėmėju, ir ypač su Motiejum Valančium.

Giedraitis savo gyvenimo būdu – tai dar senosios laisvos Respublikos magnatas. Savo pažiūromis ir būdu – tai charakteringas ano meto liberalaus, supasaulėjusio ir Švietimo galdynės idėjų paliesto dvasininko tipas. Anot jo biografo kun. Tomo Dobševičiaus, ne nuopelnai ir ne pašaukimas, bet giminytės ryšiai iškėlė jį į vyskopus. Nerodė tad didelio uolumo vyskupo pareigose. Mėgo puošnų gyvenimą, linksmą kompaniją, medžiokles ir kitas pramogas. Buvo visiems malonus, draugiškas, labai vaišingas; antai senųjų magnatų pavyzdžiu visiems laikė atvirą stalą. Tai buvo salono žmogus. Kita jo būdinga savybė – mokslo pamėgimas. Patsai gyvenęs kurį laiką užsienyje, persiėmė Švietimo amžiaus dvasia. Rūpinosi tad krašto kultūra, įsakinėjo kunigams steigti parapines mokyklas liaudžiai šviesti ir patsai ne vieną laisvalaikį skirdavo mokslui ir literatūrai. Domėjosi Lietuvos istorija, rašė lietuviškai eiles, korespondavo su Poška, vertė Šventąjį Raštą. Iš dalies lyg ir buvo XIX a. pradžios žemaičių lietuviškojo sąjūdžio moralinis globėjas.

Taigi, trumpai apibūdinant, Giedraitis – simpatingas salono žmogus, aristokratas, bonvivas, mokslo ir poezijos mecenatas ir visai ne pirmoje vietoje – kunigas.

Diametraliai priešingi – Valančius ir Baranauskas. Tai visų pirma *darbo ir pareigos žmonės*. Giedraičio hedonizmas jiems svetimas. Tiesa, iškilmingumą mėgo tiek Valančius, tiek Baranauskas. Betgi bent pastarajam tai buvo visų pirma priemonė Katalikų Bažnyčios autoritetui pabrėžti; šiaip jau pats jis buvo asketas.

Giedraitis ne tiek pats dirba, kiek mecenatauja magnato mostu.

Valančius ne tik plačiai organizuoja kitų darbą, bet ir pats daugiau už kitus dirba (lietuvių raštijos srityje).

Baranauskas – nesocialus žmogus, nemoka ir nesisistengia darbo organizuoti, jo skatinti, bet užtat pats dirba su nepaprastu užsispyrimu ir ištverme (pvz., senatvėje paliejęs net klūpodamas verčia Šventąjį Raštą), nors dėl savo mėčiojimosi po įvairias sritis ir nepasiekė didesnių rezultatų.

Skirdamiesi nuo Giedraičio, Valančius ir Baranauskas betgi labai skyrėsi ir tarpusavyje tiek savo veikla, tiek savo būdu. *Valančius* – praktikos žmogus, visuomenininkas, organizatorius, valdytojo tipas. *Baranauskas* – teorijos žmogus, mokslo vyras, poetas (bent jaunystėje), asketas.

Abu jie neeilinių gabumų žmonės. Tai visų pirma proto žmonės; jų protas yra daugiau ar mažiau nustelbęs jausmų gyvenimą. Bet ir čia tuoj ryškus skirtumas tarp jų dviejų.

Valingo racionalisto *Valančiaus* emocijų lyg ir nematyti. Jo raštuose nerasime jausmo pakilimo, žavėjimosi kuo nors ir su tuo susijusio tam tikro patoso kalboje; o jau jokių būdu nerasime kokio nors ilgėjimos, melancholijos, sentimentalumo. Antai savo *Šventųjų gyvenimuose* be jokio susigraudinimo su šaltu vaizdingumu aprašinėja „mūčelninkų kančias“, su gaspadorišku ramumu ir be jokio patoso rašo apie jų ištvermingumą ir drauge krikščionybės triumfą. Svetimas jam buvo ir Daukanto žavėjimasis Lietuvos senove.

Kitoks yra *Baranauskas*. Atrodo, kokia čia emocija begali būti tame darbo ir pareigos užgrūdintame žmoguje, tame askezę praktikuojančiame vyskupe. Betgi askezė – tai jau sąmoninga

kova su jausmais, kuriuos smerkia protas. Tai anaip tol nėra emocinio išgyvenimo stoka, tik jo sutramdymas. Labai šiuo atžvilgiu būdingai rašė jis 1884 m. savo bičiuliui vokiečių kalbininkui Hugo Weberiui (Veberui): „Ir aš kaip tas žolynėlis, terpu erškėčių ir dagilių išžėlęs, vargstu, kartais suvaitoju, dažniau savo skaudulį terpu keturių sienų nubraškinu.“ Baranausko išlikusiuose jaunystės dienoraščiuose ir ypač ankstyvesniuose, dar lenkiškuose eilėraščiuose rasime daug melancholijos, nusivylimo gyvenimu, skundų dėl savo liūdnos ir skurdžios dalios, geresnės ateities ir aukštesnio mokslo ilgėjimos; žodžiu tariant, rasime ne tik jausmingumo, bet net ir sentimentalumo. Atsidėjęs savo pareigoms, jis visa tai nuslopino. Jis negalėjo, kaip pats pareiškė Basanavičiui, suderinti kunigo pareigų ir savo poetinių polinkių. Tad, pvz., ir jo valia, skirtingai nuo Valančiaus, bus buvus daugiau emocinio pagrindo.

Abu vyskupai buvo valios žmonės. *Valančiaus* valia – valia valdyti, įsakyti, reikalauti. *Baranausko* valia – valia pasiryžti, tai tiesiog nesulaužomas užsispyrimas. Juk ar ne tasai užsispyrimas padarė per trumpą laiką iš menkai mokyto ir užguito valsčiaus raštininkėlio dvasinės akademijos profesorių? Ar ne užsispyrimas vėliau įgalino jį, jokie matematinio išsilavinimo neturėjusį, jau senyvame amžiuje imti iš pat pradžių studijuoti matematiką? Tas pats užsispyrimas suteikė jam jėgų senatvėje, sveikatos netekus, po keliolika valandų kasdien versti Šventąjį Raštą. Pagaliau tas užsispyrimas virto kažkokiu keistu, tiesiog iracionaliu linkimu prieštarauti (pvz., kun. Laukaitis savo atsiminimuose pasakoja, kad norint įkalbėti vyskupą Baranauską skirti kur kokį nors kunigą, reikėdavę jį peikti, o girti kitus kandidatus; neretai todėl vyskupas Baranauskas būdavęs pavadinamas ne tėvu, bet satrapu*). Tad Valančius, griežtas, neperkalbamas, nes savo žygių tikslingumu įsitikinęs administratorius (pvz., dėl kunigų kilojimo), bus buvęs lyg ir absoliutinio valdovo tipas, o Baranauskas – kaprizingo despoto tipas.

Abu vyskupai – turtingos, nekasdieniškos asmenybės. Jos nesiduoda apibūdinamos viena kuria nors sąvoka, nesiduoda įspraudžiamos į banalios charakteristikos rėmelius. Jos neturi eilinio žmogaus monotoniško vienodumo, o stebina mus ypatingu savo veiklos įvairiopu komplikuotumu, netgi prieštaravimais.

Valančių prof. Vaclovas Biržiška kartą pavadino daugiaveidžiu.¹ Ir tikrai; daug tikrų ar tariamų prieštaravimų pastebėsime nagrinėdami Valančiaus santykius su rusų valdžia, apibūdinami jį kaip liaudies ir ponijos interesų derintoją, vertindami jį kaip lietuvį. Savo gausiais raštais užėmęs tokią reikšmingą vietą mūsų literatūroje ir nė vienos knygos neišleidęs lenkiškai, savo privačioje korespondencijoje betgi aiškiai vengė lietuvių kalbos; net ir tada, kai, pvz., toks Kazanės mokytojas, vėlesnysis profesorius, žemaitis Andrius Ugianskis, lietuvių kalbos žodyno rašytojas, koresponduodamas su Valančium, buvo įsakmiai prašęs rašyti lietuviškai. Dėl Valančiaus lietuviško nusistatymo buvo netgi kilusi visa polemika tarp prof. Vaclovo Biržiškos ir dr. Juozapo Stakausko; abu jie rado argumentų savo tezei.

Baranauską taip pat galime pavadinti daugiaveidžiu. Tik jis ne visuomenininkas, o teorijos, mokslo žmogus. Tad jo asmenybės prieštaraujantis įvairiopumas itin pasireiškė jo intelektualinėje veikloje. Jaunasis Baranauskas buvo visų pirma poetas. Jo poetinis talentas betgi neilgam tesušvito. Metęs poeziją, Baranauskas su visu savo pareiginguoju uolumu ir užsispyrimu ėmėsi filologijos (mat jis gavo dėstyti Kauno kunigų seminarijoje lietuvių kalbą). Ir čia parodė neabejotinų gabumų, atkreipė dėmesį, korespondavo su akad. Schieffneriu (Šyfneriu), prof. Baudouinu de Courtenay (Buduan de Kurtenjė), Fridrichu Kuršaičiu, Janu Karłowicziumi (Janu Karlovičiumi), Geitleriu, Hugo Weberiu, surinko daug gražios medžiagos lietuvių kalbos tarmėms apibūdinti, rašė gramatiką. Ilgainiui tačiau jis atšalo filologijai. „Dieve duok, – rašė jis, – ir jauniems kunigams didesnę rūpestį apie knygas mokslo Bažnyčios šventos, nekaip apie svietiškas gramatikas ir filologijas.“² Ir nuo lietuvių tautinio judėjimo jis griežtai atsiribojo, pasmerkdamas jį drauge su *Aušra*. Kartą jis net pasakęs: „Laikyčiau

* Satrapas – despotiškas valdovas, viršininkas. (Red.)

¹ *Literatūros naujienos*, 1935, nr. 11.

² *Paskutinis pamokslas viena žemaičiu kuniga prieš smertį*, 2-asis leid., Tilžė, 1895, p. 42.

nuodėme bent žodžiu prisidėti prie lietuvių literatūros.”³ Metęs filologiją, Baranauskas vėl turėjo ko nors kito griebtis, nes organiškai nepakentė neveikimo. Ėmėsi matematikos, kad nedykaduoniautų ir nepaikintų proto. Čia vėl parodė didžiulį užsispyrimą, nes turėjo pradėti studijuoti nuo pat elementarių vadovėlių. Su koku užsidegimu kibo Baranauskas į matematiką, rodo kad ir šie jo laiško Weberiui žodžiai: „Ištirdamas aprašytą teoriją ne vieną naktį nei bluosto nemigęs tom pačiom akim saulę sėdant ir tekant regėjau, ne vieną dieną nei ryto, nei vakaro nejutau.“ Bet ir matematika tebuvo jo laikina aistra. Ją dar greičiau metė kaip filologiją. Tapęs vyskupu, labiau susirūpina dvasiniais jam pavestos liaudies reikalais. Vėl ima rašyti giesmes, taip pat ir katekizmą. Su dideliu užsispyrimu ir jėgų įtempimu griebėsi versti Šventąjį Raštą; nežiūrėdamas nei savo senatvės, nei pašlijusios sveikatos, dirbo kasdien po dešimt ir daugiau valandų; nuo ilgo sėdėjimo nuvargęs, rašydavo klūpodamas.

Tasai nepastovumas buvo tikra tos talentingos asmenybės tragedija. Dėl savo mėčiojimos Baranauskas nė vienoje srityje nedavė tiek, kiek būtų galėjęs pasiekti savo gabumais ir ypač tuo kietu užsispyrimu. Jo *poezija* – tai tik, nors ir gražiai pavykę, pradedančio ir savo talento pilnai nepareiškusio poeto bandymai. *Filologijos* srityje Baranausko pasiekti rezultatai taip pat neatitiko jo įdėtojo darbo ir gabumų. Antai nors ir rūpinos bendrine kalba, betgi didesnės įtakos mūsų rašomosios kalbos ir rašybos susidarymui, anot prof. Antano Salio, jis neturėjo⁴; Jablonskis išaugęs iš Jauniaus, ne iš Baranausko. *Šventojo Rašto vertimas*, kuriam tiek jėgų buvo padėta, liko nebaigtas, nespausdintas ir tik kalbininkams įdomus. O jau visai liūdnas dalykas – Baranausko matematika. Tai buvo visai nereikalingas, bemaž jokių rezultatų nedavęs milžiniškas žmogaus energijos įtempimas ir didelių gabumų tuščias eikvojimas. Tiesa, kai ką iš jo matematinių nagrinėjimų išspausdino Krokuvos lenkų mokslų akademija, betgi šalia to Baranauskas gaišo sprendamas skritulio kvadratūros klausimą, netgi stengėsi apskaičiuoti, kiek žmonių gali tilpti pragare, kurį patalpino žemės viduryje.

Baranausko blaškymasis po įvairias intelektualinės veiklos sritis skiriasi nuo daugiau visuomeninio pobūdžio Valančiaus daugiaveidiškumo.

Valančius – tai įkūnytas diplomatas. Jo pagrindinis veikimo tikslas – Katalikų Bažnyčios klestėjimas jo vyskupijoje ir religiniai bei doriniai jo avijos reikalai – visada lieka tas pats. Betgi priemonės ir savo antraeilūs nusistatymus Valančius diplomatiškai keičia, prisitaikydamas prie reikalo. Antai iš pradžių simpatizavęs 1863 m. sukilimą rengusiam judėjimui, jis pasmerkė patį sukilimą, nes matė jo beviltiškumą. Jo išoriškai bičiuliški santykiai su Muravjovu gal ir nepalankiai mus nuteiktų Valančiaus atžvilgiu, bet nereikia pamiršti, kad taip jis galėjo išgelbėti ne vieną savo kunigą nuo Sibiro ar net nuo kartuvių. Išoriškai gal lojaliausias iš vyskupų, jis nekentė rusų valdžiai pataikaujančių kunigų ir juos griežtai tramdė. Be to, nors dar taip neseniai ir taip žiauriai buvo numalšintas krašto pasipriešinimas rusams, Valančius negalėjo bailiai sutikti su pragaištinga rusifikacine politika, todėl parašė visą eilę prieš rusus nukreiptų kurstomų knygelių ir jas slaptai spausdino Prūsijoje, tuo parodydamas kelią draudimo meto nelegaliajai lietuvių knygai.

Baranauskas – joks diplomatas. Jis nedangsto savo minties, o visu užsispyrimu ją pareiškia. Antai jis ir privačiame gyvenime buvo sunkiai sugyvenamas ir nesimpatingas (plg. kun. Laukaičio atsiminimus). Su rusų administracija net ir ne pačiais svarbiausiais klausimais jis taip griežtai kirtosi, kad ši net stebėjosi.

Valančiaus kova neturi tokio įnirtimo, betgi yra sąmoninga, planinga. Minėtos jo politinės brošiūros stengėsi diskredituoti rusų valdžią žmonių akyse, demaskavo jos tikslus Lietuvoje ir, kas svarbiausia, rodė priemones, kaip reikia kovoti: neleisti vaikų į rusišką mokyklą, patiems nesimokyti ir nekalbėti rusiškai, rusų raidėmis spausdintas knygas mesti ugnin, su maskoliais nesidraugauti ir t. t. Tuo tarpu *Kelionės Petaburkian* dainius neapsvarsto šaltai lyg koks strategas konkrečių būdų bei priemonių, o visas virte verda neapsakoma neapykanta prispaudėjui ir svaido žodžius: „Kad tu, gude, nesulauktum.“ Valančius mokė, kaip kovoti; Baranauskas šaukė kovon. Ne be reikalo „Nu, Lietuva“ buvo plačiai dainuojama draudimo laikais, o Vaižgantas ją gražiai pavadino lietuviškąja marseliete.

³ J. Tumas, Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikotarpis: Antanas Baranauskas, 1832–1902, Kaunas, 1924, p. 69.

⁴ Žr. *Lietuviškoji enciklopedija*, t. II, Kaunas, 1934, p. 1182.

Toje skirtingoje Valančiaus ir Baranausko kovos nuotaikoje gal galima būtų įžvelgti būdinguosius žemaičių ir aukštaičių dvasios bruožus, bent kaip jie yra išreikšti Vaižganto *Pragiedruliuose*. Žemaitis Valančius, blaivus ir praktiškas realistas, darniai pritaipytą prie planingai dirbančių pozityvistų Godingos krašto veikėjų. Aukštaitis Baranauskas prisijungtą prie Vaduvų krašto žmonių, su savotišku iracionaliu emocingumu gaivališkai besiveržiančių kovon.

[1947]

Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai: senoji Lietuvos literatūra, XIV knyga*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 548–556.